

DIRK E.L. DE BOER

De Duitse Landen Een politiek- en cultuurhistorisch overzicht

WP

DE DUITSE LANDEN

DIRK E.L. DE BOER

De Duitse Landen
Een politiek- en
cultuurhistorisch
overzicht

Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem
Verzorging binnenwerk: Peter Tychon
Lithografie: Fred Vermaat

Omslagbeeld: *Gezicht op Dresden*, Bernardo Bellotto, 1748, National Gallery of Ireland (publiek domein). *De dodendans van Basel*, Johann Rudolf Feyerabend, 1806, Historisch Museum Babel (publiek domein). *Elbphilharmonie met Kaiserkai promenade gezien vanaf Hafencity*, 4 juni 2022 © Axel Tschentscher.

ISBN 978 94 6456 186 9
E-ISBN 978 94 6456 187 6
NUR 694

© 2024 Dirk E.L. de Boer / 2024 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Inhoud

Voorwoord 7

- I Duitse geschiedenis: eenheid en verscheidenheid 11
- II Het land der Franken 77
- III Het land der Alamannen (Zwaben: Zuidwest-Duitsland, de Elzas en Zwitserland) 135
- IV Beieren 217
- V De Oostenrijkse Landen 277
- VI Het gebied van de Neder-Rijn en de Neder-Maas 389
- VII Midden-Duitsland: Hessen, Thüringen en Saksen 491
- VIII Het Noorden 627
- IX Brandenburg, Pruisen en de Baltische staten 743
- X Duitsers in Centraal- en Oost-Europa 847

Nawoord 899

Verklarende woordenlijst 901

Persoonsnamenregister 911

Plaatsnamenregister 931

Literatuur 937

Illustratieverantwoording 941

Voorwoord

Nederlandse automobilisten die over de Duitse ‘Autobahn’ naar het zuiden rijden, zien – na het Ruhrgebied – een eerste glooiing van het landschap: het Zevengebirge. De heuvel die het dichtst bij de Rijn ligt, heet de Drachenfels (320 meter) en daarachter kan men inderdaad nog zes heuvels ontwaren. Zij maken deel uit van een van de oudste natuurparken van Duitsland, ‘das Siebengebirge’ geheten – dat overigens geen zeven, maar wel veertig beboste heuvels kent. Op sommige van de heuvels is de ruïne van een middeleeuwse burcht te zien – zo ook op de Drachenfels, die een steunpunt van de Keulse vorstbisschop was om zijn zuidgrens te bewaken.

De vulkanische steensoorten van het Siebengebirge bleken zeer geschikt voor de bouw van burchten; steengroeven waren er dan ook al sinds de Romeinse tijd. In de loop der tijd en dankzij steeds betere technieken dreigden hele bergellingen te verdwijnen voor de verwerving van het bouw materiaal. In de negentiende eeuw, de tijd van de romantiek, begon men oog te krijgen voor het natuurschoon en tegelijk ook voor het riddertijdperk dat de middeleeuwen heette te zijn. Men beperkte het afgraven en de Pruisische regering eigende zich in 1836 zelfs de hele Drachenfels toe. De ruïne werd weliswaar intact gelaten maar halverwege de bergelling verrees een nieuw, middeleeuws aandoend kasteel, de Drachenburg.

De meeste chauffeurs zullen niet halt houden in Königswinter – maar vanaf die plaats kan men geriefelijk, namelijk met de oudste tandradbaan van Duitsland, de top van de Drachenfels bereiken. Eenmaal daar aangekomen en genietend

van het weidse uitzicht kan men zich de vorm en dus de naam van de rots wel goed voorstellen: anders dan het verleidelijke en verwarrende gezang van de Lorelei een eindje verderop, was het hier een vuurspuwende draak die de schippers de stuipen op het lijf joeg – totdat hij op een keer een kruitschip opblies en daarbij ook zichzelf zodanig verwondde dat hij nooit meer is teruggezien.

Wie op deze wijze reeds na een paar honderd kilometer heeft kennis gemaakt met de Duitse geschiedenis, is ook al enkele thema’s van dit boek tegen gekomen: de Rijn als levensader, de natuur als bron van zowel de welvaart als van het romantisch toerisme, de vele burchten als kenmerk van de Duitse ‘Kleinstaterei’, dat wil zeggen: de talloze min of meer zelfstandige staten en staatjes (als men daar ook de ‘Reichsritter’ en ‘Herrschaften’ toe rekent waren het er honderden).

De geschiedenis van het ‘middeleeuwse’ kasteel de Drachenburg levert daarbij voorbeelden van thema’s uit de meer recente geschiedenis van Duitsland, die in dit boek geregeld aan de orde zullen komen. Het slot werd gebouwd in de zogenaamde ‘Gründerzeit’ (tweede helft negentiende eeuw), waarin talrijke en nogal pompeuze bouwwerken in een historiserende stijl verreesen. Een plotseling rijk geworden ondernemer – in dit geval de beurspeculant Sarter, die met zijn vele geld ook een adellijke titel kon verwerven – financierde de bouw van een privéverblijf, dat moest lijken op een middeleeuws kasteel, maar met gebruikmaking van moderne materialen en technieken. Na zijn dood bleek een dergelijk gebouw moeilijk te exploiteren, vandaar dat

het opengesteld werd voor betalende bezoekers; later kwam er nog een hotel-restaurant bij. De Eerste Wereldoorlog en de crisisperiode daarna zorgden ook hier voor achteruitgang en overal namen (semi-)officiële instellingen zo'n gebouw voor een zachte prijs over – in dit geval was het een rooms-katholiek jongensinternaat dat na de nodige aanpassingen het kasteel in de jaren 20 betrok. De nazi's zorgden ervoor dat veel van zulke gebouwen in bezit van de overheid kwamen: de Drachenburg kwam voor een luttel bedrag in handen van het 'Deutsche Arbeiter Front', dat er jonge nationaalsocialisten opleidde.

In de oorlog werd ook dit kasteel zwaar beschadigd. De Amerikanen kwamen erin, daarna de 'Heimatvertriebenen' en vervolgens trok de 'Deutsche Bundesbahn' er in voor de opleiding van spoorwegpersoneel. Vanaf 1960 stond het gebouw leeg en verkommerde het – tot het ogenblik dat men ging spreken over volledige afbraak: toen zorgde een conglomeraat van ijverraars ervoor dat andermaal een rijke ondernemer zich erover ontfermde en er zijn ideeën op losliet. In de jaren 70 kon men de dure auto's van de artistieke jetset van Bonn zien rondrijden en er vonden tal van culturele en andere manifestaties plaats. Pas toen de burcht in handen van het 'Bundesland' Nordrhein-Westfalen was gekomen en onder 'Denkmalschutz' was geplaatst, heeft men het gebouw, vooral dankzij het belastinggeld van de welvarende 'Bundesbürger', weer in zijn oorspronkelijke staat weten te restaureren (1994-2011). Tegenwoordig kan het publiek de negentiende-eeuwse zalen (thematisch ingedeeld) alsmede het park weer bezoeken. Ook deze naoorlogse geschiedenis van het kasteel toont grote overeenkomsten met het lot van vele andere grote gebouwen in de Duitse landen.

De geschiedenis van de Drachenfels en de Drachenburg laat zich dus gemakkelijk vergelijken met die van andere burchten en gebouwen in de Duitse landen. Maar de omstandigheden waarin deze ontwikkelingen plaatsvonden waren nogal verschillend.

Wij Nederlanders generaliseren nogal eens over 'de Duitsers' en gezien de heftige geschiedenis van Duitsland in de vorige eeuw is dat ook wel begrijpelijk. Behalve de negatieve associaties met gewelddadigheid, ijzeren discipline en volharding-tot-het-bittere-einde zijn er ook luchtigere algemeenheden, zoals de voorkeur van Duitsers voor hardrijden op de 'Autobahn', het luisteren naar sentimentele schlagers en een overdaad aan krimi's op de tv – naast uiteraard het consumeren van veel bier en worst.

Het is de bedoeling van dit boek om juist de aandacht te vestigen op de onderlinge verschillen en eigenaardigheden van de Duitse staten, staatjes en gemeenschappen – een verscheidenheid die ook in het grote Duitse keizerrijk van na 1870 niet echt verdween. Wat hier volgt is een verhalend overzicht van de belangrijkste politieke en culturele kenmerken van de verschillende gebieden.

De delicate verhouding tussen eenheid en verscheidenheid zal in hoofdstuk 1, na een korte inleiding over de Romeinse en vroegmiddeleeuwse tijd, behandeld worden. Daarna volgen de verschillende regio's in een grove historische volgorde: eerst het land van de Franken, dan dat van de Alamannen, vervolgens de Beieren en de (latere) Oostenrijkers, dus het zuidelijke deel van het vroegere Duitse rijk. Daarna is de beurt aan de 'stammen' die het midden bewoonden: de Hessen, de Thüringers en de Saksen. Het gebied van Neder-Maas en Neder-Rijn vergt een afzonderlijk hoofdstuk – waarna het Noorden komt: van Friezen tot en met Pruisen. Tenslotte worden de Duitse gebieden in Centraal- en Oost-Europa besproken.

Duitse geschiedenis: eenheid en verscheidenheid

Het Romeins-Germaanse Duitsland

'Am Anfang war Cäsar': met deze variant op het begin van Nipperdey's geschiedenis van het moderne Duitsland ('Am Anfang war Napoleon') kunnen we de geschiedenis van de afzonderlijke Duitse landen laten beginnen. Dankzij Caesars verslag van zijn Gallische oorlogen (58-50 v.Chr.) weten we het een en ander van Frankrijk en het Westen van Duitsland in de tijd vóór onze jaartelling. De verovering van het Keltische Gallië en de confrontatie met de Germaanse stammen onder andere in de buurt van de Rijn vormen de hoofdmoot van zijn boek. Door zijn toedoen en dat van zijn opvolger Augustus werd de grens van het Romeinse Rijk opgeschoven naar de Rijn en de Donau: die grens zou eeuwenlang ongewijzigd blijven. De Rijnstreek hoorde bij de provincie Gallia Belgica, bij de provincie Noricum hoorde het gebied van de 'volwassen' Donau en het stuk tussen beide rivieren maakte deel uit van Raetia. Het gebied aan de Rijn was verdeeld in twee militaire districten: Germania Inferior met als hoofdstad eerst Xanten, later Keulen en Germania Superior met als hoofdplaats Mainz. Later werden deze gebieden zelfstandige provincies.

In de eerste eeuw n.Chr. bleek een korte militaire verbinding over land tussen Rijn en Donau wenselijk: zo ontstond de Limes, een serie met elkaar verbonden forten van waaruit de grens gecontroleerd werd. Het tracé van deze Limes werd

in de loop van de tijd herhaaldelijk gewijzigd, al naar gelang de militaire situatie. De Romeinen hebben wel geprobeerd de gebieden aan gene zijde van beide rivieren te 'pacificeren' (dat betekende meestal veroveren) maar deze pogingen zijn weinig talrijk en wat 'Germania Magna' (tussen Rijn en Elbe) betreft onsuccesvol gebleken. Ze voeren wel de zijrivieren als de Lippe en de Lahn op, maar de nederlaag tegen een gelegheidscoalitie van Germanen in het jaar 9 n.Chr. was een klap voor het Romeinse zelfbewustzijn. Vanaf het midden van de derde eeuw n.Chr. kregen ze zelfs de grootste moeite deze grenzen te behouden.

Het Romeinse Rijk verkeerde rond 250 n.Chr. in crisis: de economische ontwikkeling en de stagnatie in de bevolkingsgroei zorgden voor verminderde belastingopbrengsten terwijl de sociale en politieke structuur een inefficiënt bestuur en corruptie tot gevolg hadden. Juist in deze periode was er meer belastinggeld nodig want gelijktijdige aanvallen in het oosten zowel als in het westen maakten extra militairen noodzakelijk. In het Rijngebied stelden groepen Franken de rijksgrenzen op de proef en ook de rooftochten van de Alamannen vormden een serieuze bedreiging. De relatieve welvaart in de Romeinse streken maar tegelijk ook de onderlinge ruzies en migraties van de Germaanse stammen waren de oorzaak van de herhaalde invallen. De Romei-